אור הצפון — יש ואין בבריאה

יש ואין בבריאהא. לפי השקפה שטחית על הבריאה, נראים בה שני כחות נפרדים: "שמים וארץ", כלומר: כח רוחני בשמים וכל אשר בו ממעל, וכח גשמי על כל אשר בארץ מתחת. ולפי זה מתחלקות גם פעולות עבודתנו לאלהים, בפעולות גשמיות של ידים ורגלים וכדומה ובתנועות רוחניות בלב ובשכל. אבל לכשנעיין נבחין שאין הנחה זו נכונה, כי אף חומר ארצי המגושם ביותר יש לראות בו את הכח הרוחני כיסוד כל מהותו והוייתו. תדע שאין שום אפשרות להראות באצבע על איזה חומר שהוא ולומר כי זהו עצמו של החומר, שהרי השיעור הפחות ביותר ממנו, אם תרצה להפשיטו מכח הרכבתו וחיבור חלקיו, הנה יתפורר ויתפזר עד היותו לעפר ואפר, ואף אותם החלקים מורכבים עוד מחלקים זעירים רבים מאד שאין בכח חושיו ועיניו של האדם לראותם ולהרגיש מציאותם מרוב דקותם עד כדי "אין" ממש.

ברור איפוא, שגם כל המשתקף לפנינו בארץ, הוא אותו כח רוחני שמיימי הבלתי מושג, כח טמיר ונעלם המהוה ומחבר את כל החלקים החמריים עד היותם לגוש אחד ולצורה אחת, ותמיד הכח הלזה מעמידם ומקיימם.

מהו אותו כח ואיך נקראנו? הוי אומר ככתוב: "ה' בחכמה יסד ארץ וגו'" (משלי ג:יט), כלומר: יסוד הארץ המחזיק אותה והמקיימה תמיד, הוא "חכמה", היינו כח רוחני בלתי מושג, כדברי הכתוב (איוב כח:יב): "והחכמה מאין תמצא וגו'". "אין" הוא הכח הרוחני הנצחי הטמיר והנעלם שממנו, ובו תימצא החכמה אשר עליה נתיסדה תבל ומלואה, והיא מהוה את כל עורקי מציאותה לעולם.

והוא מה שכתוב בתורה הקדושה: "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ והארץ היתה תהו ובהו וגו'", שכל הבריאה נוצרה מתהו ובהו, ועיקר יסודה הוא איפוא ב"אין", היינו הכח הרוחני הנעלם והבלתי מושג, ואותו כח הוא המחיה ומקשר תמיד את העולם ומעמידו על תילו, כנאמר "ה' בחכמה יסד ארץ", "והחכמה מאין תמצא".

ואם הדברים המהוים חומר מוצק לעינינו אינם אלא "אין", הלא בעצם רוחני ודאי שיש לראות בו את הכח הנעלם שהוא בלתי מושג, וכל מה שירבה האדם להסתכל בשמים וישא למרום עיני שכלו, עליו להכיר שכל העולמות מתקיימים על אותו יסוד הנעלם שנקרא "אין". ולראות בו את הכח האלהי המהוה את כל הבריאה בבחינת יש מאין. ומכאן יש להתפלא על אותם חכמי ארץ שמכירים ויודעים גם מערכות צבא השמים ומסילותיהם, שמהראוי היה שהם יראו את הכח הרוחני בבריאה. הרבה יותר מהמון העם אשר יודעים רק ארבע אמותיהם, ויבואו להכרה האמיתית ביסוד וקיום כל העולמות, ולדעת ה' יתברך, ומהי הסיבה שלא יבינו כל זאת ואל פעל ה' לא יביטו?

אכן טעם הדבר פשוט, שהרי באמת עין האדם הבהירה צריכה לראות אף בכל דבר חומרי את המציאות הרוחנית שבו, את האין, שהוא כח רוחני נעלם, ובכל זאת רוב בני האדם בגלל הגשמת חוש ראייתם אין מכירים את האמת הלזו, ומדמים כי גשם וחומר לפניהם, ומתוך כך הורגלו לראות את החומר ואת הגשם אף בעצמים רוחניים כשמים ושמי השמים, וממשמשים בהם על פי מושגיהם הארציים המוחשיים, ולכן אף אותם חכמי ארץ לא יצאו מכלל זה וטחו עיניהם מלראות נכוחה.

מזה נשתרבבה הטעות גם בלימוד התורה וקיום מצוותיה. לכאורה מי לא יבין כי היא כולה רוחנית מופשטת, ומדתה רק בכח הנעלם אשר אין לו דמיון כלל אל המושגים המוגבלים כבולי החומר, ובכל זאת אם יזדמנו לפנינו שני בני אדם, האחד מרים קולו ומתנועע הרבה בתפלתו ובלימוד התורה, והשני מתפלל וגורס גרסתו בלא תנועות חיצוניות, נעריך את הראשון יותר מהשני. ועוד ענינים דומים כאלו. הרי שאנו מגשימים הכל, ובעינינו נראה ונעדיף את הפעולות החומריות מעל הנקודה הפנימית הרוחנית הטמונה ונעלמת בתוך מעמקי הלב.

אמרו חז"ל (נדרים פא.): "מאי דכתיב מי האיש החכם ויבן זאת וגו' דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולא פירשוהו עד שפירשו הקדוש ברוך הוא בעצמו, דכתיב ויאמר ה' על עזבם את תורתי - שלא ברכו בתורה תחלה". וכתב הר"ן ז"ל: "מדכתיב ויאמר ה' על עזבם את תורתי, מכלל דליכא דידע לאהדורי טעמא אלא קודשא בריך הוא בלחוד, ומצאתי במגילת סתרים של הרי יונה ז"ל, דקרא הכי דייק, דעל שלא ברכו בתורה תחלה אבדה הארץ, דאם איתא על עזבם את תורתי כפשטא משמע, שעזבו את התורה ולא היו עוסקין בה, כשנשאל לחכמים ולנביאים למה לא פירשוהו, והלא דבר גלוי היה וקל לפרש. אלא ודאי עוסקין היו בתורה תמיד, ולפיכך היו חכמים ונביאים תמהים על מה אבדה הארץ, עד שפירשו הקדוש ברוך הוא בעצמו שהוא יודע מעמקי הלב שלא היו מברכים בתורה תחלה, כלומר: שלא היתה התורה חשובה בעיניהם כל כך שיהא ראוי לברך עליה שלא היו עוסקין בה לשמה, ומתוך כך היו מזלזלין בברכתה, והיינו, לא הלכו בה, כלומר: בכוונתה ולשמה. אלו דברי הרב החסיד ז"ל והם נאים וראויים למי שאמרם".

והנה מופלא הדבר שבאותה שעה שעסקו תמיד בלימוד התורה הקדושה וקיום מצותיה, על פי עדות חכמים ונביאי אמת, בכל זאת נתבעו כעוזבים את התורה. מכאן שהעיקר בלימוד ועסק התורה אינה בצורה החיצונית, כי אם בכח הרוחני הפנימי והנעלם, שהוא מכוסה ומופלא אף מעיני החכמים והנביאים.

הוא מה שאמר שלמה המלך ע"ה (קהלת יב:יד) "כי את כל מעשה, האלהים יביא במשפט, על כל נעלם, אם טוב ואם רע". כל יסוד העולם הוא כאמור, הכח הנעלם. כמו כן האדם בחיר היצורים שנברא בצלם אלהים, עיקר עצמיותו הוא כחו הנפשי הפנימי הבא מכח הנעלם. וגם התורה ומצותיה - כל מהותן בכח הנעלם שבהן. ומשום כך כל הצווים לאדם בלימוד התורה וקיום מצוותיה חלים על עצמיותו ופנימיותו. ולכן כשהקדוש ברוך הוא מביא את האדם במשפט, הרי הוא בוחן כל מעשה, לרבות מעשה הטוב, מה הכח הנעלם שבו. לפי שיפוט זה משתנים, איפוא, כל מושגי השיקול של האדם והמעשים. ומשום כך נמצא שאף אדם שנראה כעוסק בתורה, נידון לפעמים על אשר עזב את התורה, ובמדה כזו עד אשר בגללה אבדה הארץ.

והנה אבות העולם, כל מעשיהם לא עשו אלא בכח הרוחני הפנימי. יעקב אבינו ע"ה נאבק עם מלאך אלהים ונצחו. ודאי שלא היתה כאן מלחמה של כחות גופניים. רק מלחמה רוחנית שכלית, ויעקב אבינו הכריע את המלאך תחתיו בכחו הרוחני הנעלם. בתפלת גשם אנו אומרים: "יחד לב וגל אבן מעל פי

באר מים כנאבק לו שר בלול מאש וממים", השוו כאן את המעשה שגלל את האבן למאבקו עם המלאך, כי כשם שנצח את המלאך בכחו הרוחני, כך היה יפה לו כח זה בגוללו את האבן. הרי שגם גבורתו זו שגלל את האבן מעל פי הבאר -- אבן גדולה שכל הרועים היו צריכים להתאסף לגוללה, והוא הסירה לבדו כמו שאמרו חז"ל (בראשית רבה ע:יב) שהעבירה כמעביר את הפקק מעל פי צלוחית להודיעך שכחו גדול -- גם כחו הגדול הלזה לא בא אלא מכחו הרוחני הפנימי, בדומה לנצחונו על המלאך. ולכן ציינו כאן "יחד לב" ללמדנו שכל עיקרו של גלילת האבן לא בא אלא מתוך יחוד הלב. ומה ערך יש לאבן הכבדה ביותר לעומת כח רוחני של יחוד לב.

ומה היה יחוד לבו של יעקב אבינו? הוי אומר כוונתו הגדולה לעשות חסד עם הרועים. להדמות אל הבורא יתברך במדותיו: מה הוא גומל חסדים אף אתה גומל חסדים. והרי כתוב (תהלים פט:ג): "עולם חסד יבנה" היינו שכל הכח הנעלם שעל יסודו נבנו ומתקיימים כל העולמות הוא "מדת החסד". מכאן יש להבין, מה יפה היה כחו של יעקב אבינו במעשה הסרת האבן מעל פי הבאר. שאם אמנם לא עמל ולא נתייגע כלל בזה, והיה רק כמעביר פקק מעל פי צלוחית, אבל היה כאן ביחוד לבו נקודה פנימית של מדת החסד שהוא הכח הנעלם המהווה יסוד כל הבריאה, וגדול הוא איפוא מעשה זה מנצחונו על המלאך, שהרי גם כל עולמות המלאכים עצמם קיימים על מדת החסד. וזהו שאמר הפייטן בתחלה: "יחד לב וגל אבן מעל פי באר מים", ואחר כך: "כנאבק לו שר בלול מאש וממים", להודיעך שכחו גדול בזה יותר מבזה. ואת הזכות הזאת של מעשה החסד אשר עשה יעקב אבינו ע"ה אנו מזכירים בכל הדורות ומתפללים: "בעבורו אל תמנע מים"!

נמצא איפוא, שאין להעריך שום מעשה לפי הממדים השגרתיים בין המון בני האדם, כי יש אשר במעלות העליונות ביותר רואין בהן בשמים - עזיבת התורה, ולעומת זה יש מעשה קטן בלא עמל ויגיעה, והוא מהווה יסוד כל הבריאה, כי הכל הולך אחר מצפוני הלב והנעלם!

ומכאן עד כמה צריך האדם להזהר בכל מעשה קל, כי אין אתה יודע ערכם של מעשים ואיזה מהם מניע יותר את הנקודה הפנימית של הנעלם.

ב. כבר נתבאר למעלה שאין השמים והארץ שני כחות נפרדים: עצם רוחני ועצם גשמי, אלא כשם שברא ה' את השמים כעצם רוחני, כך ברא את הארץ בעיקרה רוחנית. וזהו שאמר הכתוב (משלי ג:יט): "ה' בחכמה יסד ארץ", כלומר: שכל יסוד הארץ הוא חכמה שהיא רוחנית. וכן האדם בתחלת יצירתו היה אף גופו בבחינת עצם רוחני, כדברי הכתוב (בראשית א:כז): "בצלם אלהים ברא אותו". אמנם לאחר שחטא האדם ירד מערכו ונתגשם, ואתו נתגשמה כל הבריאה, ומאז נראה הכל לעיני האדם כגשם וחומר. ברם כל זה אינו אלא כסות עינים, אבל בעצם מהותה, נשארה הבריאה רוחנית ואין מציאות אחרת כלל. ואכן יש אשר אף לעינינו הגשם ניכר כרוחני. הנה השמש שהיא נקראת גשם חמישי, והיא דומה בעינינו כרוחנית. ובאמת כל אורה אינה בא אלא מהרוחניות שבה, וכן כל הבריאה אף שהיא נראית גשמית, אינה במציאותה אלא רוחנית.

וכן מצינו באדם הראשון שאף לאחר התגשמותו וכל הירידות שירד, נשאר אורו גדול מן השמש. איתא בגמרא (בבא בתרא נח.): "רבי בנאה כד הוי מציין מערתא וכו' כי מטא למערתא דאדם הראשון וכו' יצתה בת קול ואמרה וכו' בדיוקני עצמה אל תסתכל. ואמר רבי בנאה: נסתכלתי בשתי עקביו ודומים לשני גלגלי חמה". הרי שאדם הראשון גם לאחר שחטא, וגורש מגן עדן ונתמעטה קומתו, ואף לאחר שיצאה נשמתו ושב לאדמתו - בכל זאת האירו עקביו כגלגלי חמה. ואם עקביו שהם האברים הנמוכים באדם כך - כמה היו מאירים איפוא האברים החשובים יותר, ומכל שכן כמה מאירה היתה הדיוקני עצמה שלא הורשה רבי בנאה להסתכל בה. ועל אחת כמה וכמה האיך היה גופו מאיר ומזהיר בעודו בחייו ורוחו ונשמתו בקרבו. ומעתה מי יוכל לשער ולהעריך עוצם גדלו ותקפו של אדם הראשון לפני החטא, בעוד היה עומד על הארץ וראשו מגיע השמימה, מיסב בגן עדן ומלאכים צולים לו בשר ומסננים לו יין. ואמנם מכאן טעו בו מלאכי השרת וביקשו לומר לפניו קדוש (ראה ילקוט שמעוני טו, כג). והלא מבואר בתורה שגופו נברא מעפר מן האדמה, והאיך נהפך לרוחני מזוכך כזה, עד שמלאכי השרת שהם כולם שכלים נבדלים רוחניים טעו בו עד כדי כך שבקשו לומר לפניו קדוש? אלא על כרחך שאין בעולם גשם, כפי שאנו מתארים לנו, ואף העפר מן האדמה אינו אלא עצם רוחני.

וכשם שהבריאה כולה שהיא רוחנית, נבראה בצורה הנראית לעינינו כגשם וחומר, כן המצוות אף על פי שהן בעיקרן רוחניות התלבשו בצורה גשמית, כי הרי עשרת הדברות נכתבו על שני לוחות אבנים, וכן כל המצוות אין לקיימן רק באמצעות המעשים הגופניים. והנה התורה נבראה קודם שנברא העולם (ראה פסחים נד.), לפני שהיתה מציאות של גשם, והאיך אפשר לחברה עם הגשמיות? אלא מכאן שאף לאחר הבריאה אין בהויה אלא רוחניות בלבד ורק אנו אין לנו תפיסה בה כי אם על ידי מושגים גשמיים.

ובאמת זאת חובתו של האדם, להעלות את עצמו ואת כל הבריאה אתו אל המציאות האמתית ולקיים את התורה בצורתה הרוחנית. וזוהי מהות התשובה, כי הלא אמרו חז"ל (פסחים נד.) שגם התשובה נבראה קודם שנברא העולם, כדברי הכתוב (תהלים צ:ב): "בטרם הרים יולדו וגו' ותאמר שובו בני אדם" ואם כן איפוא אינה אלא רוחנית, וכל מטרת האדם בתשובתו לחזור אל השכל לזכך חומרו ולחזיר את הכל למקורם הרוחני כמלפני החטא.

ולפי זאת שביארנו שיש לקיים את המצוות בעצמיותן הרוחנית, מתרחבים כל המושגים שלנו לגבי קיום התורה, ויש למדוד אותן בקנה מדה אחר. הנה למשל, אנו חושבים את הגזל רק בגזל ממון ממש, אבל אצל האבות אנו מוצאים שראו מעשי גזל גם במושגים רוחניים. כתוב בתורה: (בראשית טז:ה) "ותאמר שרי אל אברם חמסי עליך וגו'". ופירש רש"י: דבריך אתה חומס ממני שאתה שומע בזיוני ושותק". והנה אברהם אבינו עסק כל ימיו בחסד, ועל אחת כמה וכמה שגמל לשרה אשתו רק חסד, וגם בזאת שנשא את הגר לו לאשה היה בזה משום עשיית חסד עם שרה אשתו, כמו שאמר הכתוב (שם): "ותאמר שרי אל אברם וגו' בא נא אל שפחתי אולי אבנה ממנה וישמע אברם לקול שרי" וכל תביעתה מאברהם לא היתה אלא מה שלא מיחה על כבודה. ובכל זאת יש בזה משום חמס. הרי שחמס אינו רק בגזל ממש בלבד, אלא גם במניעת חסד בדיבור, כי מכיוון שלפי דעתה של שרה היה צריך להטיב לה בזה ושתק, חמס ממנה את הדיבור. ועל אחת כמה וכמה שאם אדם מדבר עם חבירו ואינו מתבטא בסגנון נאה יותר שהיה יכול לבטא, יש בזה משום חמס, כי הוא מונע מאת חבירו החסד של שיחה נאה בקום עשה.

ומדוגמא זו אנו למדים על כל המצוות והמעשים, שהם נמדדים בקנה מדה אחרת לגמרי וכל מושגיהם מתעלים לדרגות רוחניות עילאיות.